
Úvod do studia filozofie

Literatura ke zkoušce: **Ivan Blecha: *Filozofie. Základní problémy***, 1994, 1996, 1998, 2002...

Další doporučená literatura:

Filosofický slovník (Nakladatelství Olomouc), 1995, 1998

Ivan Blecha: *Filosofická čítanka*, 2000

1. Co je a co není filozofie

Co je filozofie? Otázka, co je filozofie a jaký je její předmět, patří k nejobtížnějším, v zásadě není jednoznačně řešitelná.

Nástrojem filozofie je rozum, myšlení. Filozofie myšlení zformovala do zvláštní podoby, do podoby složitého a uspořádaného postupu uvažování. Filozofie vychází z každodenního způsobu myšlení, ale rozvíjí ho do podoby myšlení filozofického, do racionálního promýšlení otázek.

Filozofie v Evropě vznikla v 7.-6. st. př. n. l. Byla souhrnem veškerých snah o racionální vysvětlení lidského a přírodního světa proti dřívějšímu chápání nábožensko-mytologickému. Filozofie chce rozumově vysvětlit povahu a příčinu všech věcí, hledá principy, počátky (archai, arché) všeho, zahrnuje v základech nerozlišené počátky všech věd. Postupně se některé vědy vydělily (medicína, astronomie, matematika) a filozofie se začala vnitřně členit. U Platóna (427-348) a později u stoiků se vydělovaly:

fyzika (vědění o přírodě),

logika, dialektika (vědění o zákonech myšlení),

etika (vědění o tom, jak dobře, správně žít).

Aristoteles (384-322) rozlišoval

filozofii teoretickou (fyzika; první filozofie – próté filosofía – zkoumá jsoucno jako jsoucno a to, co mu o sobě náleží – první příčiny, podstaty (úsíjáj)

filozofii praktickou (etika, politika, ekonomika)

filozofii poetickou (rétorika, poetika).

Filozofie se dělí dnes na disciplíny

ontologie

gnozeologie

axiologie

filozofická antropologie

filozofie dějin,

člověka,

jazyka,

společnosti

práva

umění

techniky

vědy atd.

Etika je samostatnou filozofickou disciplínou, logika se osamostatnila úplně (ale do filozofie ji neřadil již Aristoteles).

Filozofii je dnes možno chápat jako

- hledání smyslu a významu světa (skutečnosti) pro člověka
- kritické myšlení, ve kterém ani tak nezáleží na výsledku, ale spíše na myšlenkovém postoji
- dějiny filozofie jako klíč k postizení ducha doby.

Problémem smyslu a významu světa pro člověka se samozřejmě nezabývá jenom filozofie, připomeňme si některé další formy duchovní aktivity člověka, které si kladou stejný nebo podobný úkol: mýtus, náboženství, věda a ideologie, podrobněji budeme mluvit o mýtu a vědě.

Mýtus

Petr Rezek: *Mýtus, epos, logos*, Praha 1991

Zdeněk Kratochvíl: *Mýtus, filozofie, věda I, II*, Praha 1993

Mýtus je zvláštní druh osvojení světa, o mýtu se vedou diskuse v antropologii, srovnávacích dějinách náboženství, etnologii, řeší se otázky po původu, vývoji a sociální funkci mýtu.

Významová intence mýtu:

Mýtus je vyprávění, které odpovídá na otázky proč a jakým způsobem, je to první výraz našeho vědomí o příčinném spojení mezi jevy. Je to vyprávění o původu světa, o povaze a moci různých přírodních jevů, ročních období, přírodních živlů, o příčinách dobrého či špatného lovu, o životě a smrti (vznikání a zánik, smrtelnost a pomíjivost člověka). Mýtus má praktickou funkci – ve spojení s ritem se vyprávění o původu stává paradigmatem pro přítomnost, mýtus ustavuje řád společnosti.

Nejdůležitější specifikum mytologického myšlení – nevychází za rámec smyslových představ, vytváří sice obecné představy, ale nejsou abstraktně obecné (na rozdíl od poznávacích obrazů vědeckého myšlení, které jsou logickými idealizacemi), nýbrž smyslově konkrétní.

Ve 20. století se prosadily některé zásady v přístupu k mýtu:

1. Mýty v primitivních společnostech jsou spjaty s magií a rituálem, fungují jako nástroj k udržení přírodního a sociálního řádu a sociální kontroly.
2. Mytologické myšlení má určitou logickou a psychologickou osobitost.
3. Mytologická tvorba je nejstarší forma, jakýsi symbolický „jazyk“, v jehož modelech člověk klasifikoval a interpretoval svět, společnost i sebe sama.
4. Osobité rysy mytologického myšlení mají obdoby nejen v dávnověku, ale i dalších epochách, mýtus jako totální, dominantní způsob myšlení je specifický pro archaické kultury, ale jako určitá rovina nebo fragment může a je přítomen v různých kulturách.

Mytologismus je dokonce pokládán za průvodní jev moderní kultury a civilizace.

Filozofie a věda

Poznání novověké vědy je řízeno hypotézou, zkušenost novověké vědy není každodenní zkušeností, ale ověřováním hypotézy, pokusem, experimentem.

Filozofie ve smyslu teoretického postoje, jako hledání předpokladů možnosti zkušenosti, jako problematizace životního postoje, bezpředpokladové směřování k tomu, co věc je, je tedy zcela něco odlišného od novověké vědy.

Novověký problém vztahu vědy a filozofie vychází z toho, že **antická věda (filozofie)** byla vědou o strukturách, rozlišovala mezi ideální strukturou světa a nepravidelným vnímatelným světem. Předmětem poznání jsou pro ni ideje, pravzory, ne-materiální struktury, zatímco

novověká věda – předmětem jsou vztahy mezi prvky jednotné přírody, pozorovatelné, měřitelné, ověřitelné experimentem, popsatelné matematicky a převoditelné na techniku. Experimentální věda stojí na těchto zásadách:

opakovatelnost
překontrolovatelnost
intersubjektivita (nezávislost na subjektu)

4 okruhy problémů, které filozofie ve vztahu k vědě může řešit:

- teorie vědy jako učení o metodách a metodologii vědy - vztah mezi experimentálními a humanitními vědami
- vývoj vědy
- jazyk

Problém vztahu mezi experimentálními a humanitními vědami

Objevuje se v poslední třetině 19. století a je řešen například W. Diltheyem a H. Rickertem.

Wilhelm Dilthey (1833-1911)

Úvod do duchověd (Einleitung in die Geisteswissenschaften), 1883, česky *Uvedení do vědy duchovní*, 1901

Výstavba dějinného světa, 1910

slovenský výbor *Život a dejinné vedomie*, Bratislava 1980

Duchovědy = obory historického a společenskovedního poznání.

Metoda duchověd musí respektovat předěl mezi přírodou a lidským světem, respektovat originalitu společnosti a dějin.

Příroda – souhrn hmotných těles, které tvoří homogenní celek, všechny procesy a stavy jsou určeny s přísnou nutností, působí zde kauzální zákony, které mají matematickou povahu.

Příroda je říše příčin.

Přírodověda – konstruuje obecné kauzální souvislosti a zákonitosti a z těch pak vysvětluje jedinečné případy. Přírodověda explikuje, vysvětluje (erklären).

(Kultura), kterou Dilthey nazývá dějinně společenská skutečnost – duchovní celek, duchovní souvislost. Její prvky jsou lidská individua jako psychické jednotky.

Společnost je říše účelů.

Duchovní vědy – zkoumá své předměty zevnitř, snaží se rozumět (verstehen).

Protože je dějinně společenská skutečnost duchovní povahy, musí být každé duchovědné poznání založeno psychologicky.

Psychologie je základní duchovědná disciplína, ale jde o zvláštní psychologii.

Klíčový pojem je prožitek (Erlebnis) a prožívání (das Erleben).

Dilthey tuto metodu doplnil hermeneutikou, která původně znamená výklad textu, o interpretaci textu jako projevu života.

Novokantovství

Řada směrů, nejvýznamnější jsou dva:

- a) transcendentálně logická škola marburská – Hermann Cohen (1842-1918), Paul Natorp (1854-1924), Ernst Cassirer (1874-1945) – odmítá věc o sobě, zabývá se problematikou vědeckého poznání a Cassirer i vědami o kultuře
- b) **transcendentálně axiologická škola bádenská** – Wilhelm Windelband (1848-1915), Heinrich Rickert (1863-1936), Emil Lask (1875-1915) – věnují se
 1. problému hodnot – jsou přesvědčeni, že existují transcendentální hodnoty, svět toho, co býtí má, ideální zákony v oblasti pravdivosti, mravnosti a krásna. Ty se pak uskutečňují v objektivních výtvorech lidského ducha – ve vědě, státu, právu, umění, náboženství
 2. problému humanitních věd, jejich založení a vztahu k přírodním vědám – Windelband: přírodní vědy (nomotetické) se zaměřují na všeobecné zákony, vědy o kultuře (idiografické) se zaměřují na jedinečné, individuální. Rickert: Naturwissenschaft (přírodní věda) – jedinečné je exemplář, důkaz, příklad obecného; Kulturwissenschaft (kulturní věda) – jedinečnost je dominantní, nevyjadřitelná v zákonu, vyjadřitelná v pojmu jako kulturní hodnota.

Problém vývoje vědy

Thomas Kuhn: *Struktura vědeckých revolucí*, 1963, český překlad 1997

Paradigma – apriorní kognitivní předpoklad, konceptuální schéma, schéma tvorby našich poznatků o struktuře daného jevu. „Vědecká revoluce“ pak znamená změnu paradigmatu, schopnost vidět nové, odlišné souvislosti a věci.

Michel Foucault (1926-1984) – *Slova a věci*, 1966, česky 2006

Konstrukce epistémé:

Různé oblasti a druhy vědění jedné epochy se liší jen povrchně, ve skutečnosti jsou projevem jedné a téže epistémé – nevědomého, „archeologického“ vzoru vědění. Epistémé je konvenční, ale závazný systém, který určuje objekty našeho vnímání a přístup k nim – existuje dobová determinace vidění věcí a schopnosti je poznat.

Problém jazyka vědy

Tento problém začal být ve filozofii intenzivně řešen ve 20. a 30. letech 20. století zásluhou novopozitivistů Vídeňského kruhu.

Původně pozitivismus 19. století (Comte, Mill, Spencer) – omezit se na to, co je zkušenostně dáno, nevysvětlovat skutečnost a nehledat příčiny, omezit se na popis vztahů následnosti a koexistence a hledat pravidelnosti (zákonitosti) v těchto vztazích.

Novopozitivismus – přísně vědecký postoj ve filozofii, systematické uplatňování postupů a výsledků moderní matematické logiky při zkoumání filozofických problémů.

Hlavní teze novopozitivismu: Vědecká filozofie je možná jen jako logická syntakticko-sémantická analýza jazyka empirických věd.

Vědecké výroky a otázky:

- mající smysl (sinnvolle Sätze)
- zdánlivé problémy (pseudoproblémy, Scheinprobleme)

Filozofie a náboženství

Jaké jsou podstatné rysy náboženství:

- vztahuje se ke světu, vykládá svět
- spojuje člověka s tajemnou mocí, numinózní = nadpřirozeno, posvátno, v pojmech nevyjádřitelné, které přitahuje i děsí
- dává pocit bezpečí, útěchu, naději na spásu
- má kultovně rituální praxi a morální závaznost
- institucionální stránka

Vztah filozofie – náboženství je rozporný, nesený vzájemnou skepsí.

Náboženství je iracionální, ale obsahuje i racionální prvky – výklad, nauku, teorii, opírá se však o autoritu, o dogmata.

Filozofie – odmítá autoritu, je kritickým tázáním, žádá pro sebe svobodu myšlení.

Základní filozofické disciplíny

Ontologie

Ontologie – nauka o jsoucím, teorie bytí, označuje se také termínem metafyzika. Ontologie (metafyzika) zkoumá, co je bytí, co je jsoucnost jsoucího. Ontologie zkoumá, co je na každé věci bytím této věci.

Ontologické myšlení se koncentruje na poznání světa v jeho nejobecnější formě, soustřeďuje se na podstatné, neměnné a substanciální, odlišuje to od nepodstatného, náhodného, akcidentálního.

Na začátku tázání po bytí stojí podle mnohých **Parmenides z Eleje**.

Parmenides popisoval bytí jako jedno, věčné, neproměnné, staticky v sobě spočívající. Proti tomuto bytí stojí nic – odpadnutí od bytí, nedostatek bytí. Buď je něco, nebo není nic.

Vysloveno, myšleno může být jenom něco. Nic se nedá myslet. Myšlení a bytí spadají u Parmenida v jedno.

Ontologie rozlišuje mezi jsoucnem, jsoucím (vše, co má charakter přítomnosti nikoli ve smyslu časové dimenze, ale naléhavosti, určitosti, danosti) a bytím (jsoucím jsoucího). Rozdílnost jsoucího a bytí je diferencí a současně identitou (bytí je bez jsoucího nemyslitelné) – tomu se říká ontologická diference. Toto rozlišení provádějí všechny ontologicky orientované filozofie (Parmenides, Demokritos, Platón, Aristoteles, Tomáš Akvinský, Spinoza, Leibniz, Hegel...)

V řecké filozofii jsou vrcholem úvah o bytí systémy Platónův a Aristotelův.

Platón (427-347 př. n. l.)

dialogy *Symposion, Faidon, Faidros, Ústava*.

Jádro Platónovy filozofie tvoří jeho teorie idejí. Je to Platónova odpověď na otázku, co je podstatou světa. Skutečnost je rozdělena na dvě oblasti. Zdejší smyslový pozemský svět je jenom odleskem věčného, dokonalého světa idejí – pravzorů všech věcí. Jednotlivé věci mají na věčných idejích účast, ale samy podléhají změnám a zániku. nejvyšší ideou je idea dobra a jí nejbližší jsou ideje krásy a pravdy. Struktura duše – rozumná, vášnivá, žádostivá. Poznání – anamnesis, rozpomínání.

Aristoteles (384-322 př.n.l.) Kritiku Platónova učení o ideách podal Aristoteles ve spise *Metafyzika*. Učení o látce (hylé) a formě (morfé.) Aristotelovo pojetí substance, podstaty (úsijá, první z Aristotelových kategorií) se vyznačuje tím, že vyzdvihuje na věcech to, co je pojmově postižitelné, a potlačuje to, co je individuální a nepodstatné. Podstata je pro Aristotela zjistitelná rozumově a zachytitelná pojmově.

Aristoteles charakterizoval první filozofii (metafyziku) takto: „Je druh vědy, která zkoumá jsoucno jako jsoucno a to, co mu o sobě náleží. Tato věda není totožná se žádnou tzv. vědou zvláštní. Neboť žádná jiná věda nepojednává obecně o jsoucnu jako jsoucnu, nýbrž každá si z něho vybere určitou část a zkoumá určení, jež jí náležejí, jako například vědy matematické...proto je také naším úkolem, abychom zkoumali první příčiny jsoucna jako jsoucna....Joucno se vypovídá v mnoha významech, jak jsem vyložili již dříve, kde byl uveden jejich počet. Neboť znamená, co je věc (TO TI ESTI) a toto zde (TODE TI), jiné jakost nebo kolikost a nebo některou jinou kategorii. Poněvadž se však o jsoucnu mluví v tolika významech, je zřejmě jeho prvním významem, co je věc, čímž se označuje podstata (USIA)...Odedávna a také v přítomné době stále opakovaná a nikdy dostatečně nerozřešená otázka, co je jsoucno, neznámá nic jiného než otázku, co je podstata.“ (*Metafyzika*, Praha 1946, s. 96 a 173-174).

Patristika

Raněkřesťanské myšlení, které mělo převážně apologetický ráz, nazýváme patristikou – II. století apologeti – Justinus, 100-167, Ireneus, 140-202, Tertullianus, 160-240 – věřím, protože je to nesmyslné, III. století katecheti – Origenes, 185-254, IV. století dogmatici – Řehoř z Nisy, 331-395, V. století systematici – Augustin, 354-430, věř, abys rozuměl)

Augustin (354-430)

Filozofie má podle něho sloužit víře, jinak je bezcenná. Filozofie a věda z víry vyplývají, víra jim dává nejvyšší hodnotu. Pravdivá filozofie se musí ztotožňovat s křesťanským náboženstvím. Augustin byl přesvědčen, že z dosavadní filozofické tradice je křesťanství nejbližší filozofie platónská. Kde máme hledat pravdu, poznání a vědění? Rozhodně ne ve vnějším světě, ale v sobě, protože do našeho života se promítají obsahy božího rozumu neboli ideje. Jistota poznání vyvozena z lidského rozumu, ale lidský rozum je podřízen víře.

Předmětem poznání je duše a Bůh

Augustinova filozofie je důsledně teocentrická. Bůh je Augustinovi příčinou světa věcí a lidí a také jeho cílem. Je nejvyšším, na ničem a na nikom nezávislým bytím. Stvořil svět z ničeho a je na něm všechno ostatní závislé. Augustinova filozofie je však současně hluboce zakotvena v osobnosti člověka. Pravda, jistota je hledána a nacházena ve vnitřní zkušenosti. Člověk nemá podle Augustina svobodnou vůli. Augustin je v mnoha směrech moderním myslitelem – například stále inspirativní je jeho pojetí času a věčnosti, stejně jako úvahy o problému existence člověka. Augustinova filozofie se v průběhu 5. a 6. století prosadila v celé křesťanské Evropě a ovlivnila raný středověk.

Středověká filozofie převzala v mnohém Platónovo učení (i v podobě novoplatonismu – Plótinos) – prostřednictvím Augustina Aurelia, a později učení Aristotelovo (nejprve zásluhou Arabů, kteří působili na Pyrenejském poloostrově – Avicenna (Ibn Sína, 980-1037) a Averroes (Ibn Rušd, 1126-1198)) zejména zásluhou Tomáše Akvinského (1225-1279). Středověká filozofie představuje velmi dlouhé období.

Někdy se dějiny středověké filozofie začínají rokem 529, kdy císař Justinián zavřel platónskou Akademii a sv. Benedikt z Nursie založil v Monte Cassinu první mnišský klášter.

Ale lépe je začínat 8. stoletím, kdy vzniká feudální stát a filozofie začíná být nástrojem teoreticky posilujícím teologické disciplíny.

Alcuin (735-809) – filozofie vede k úvahám o věcech víry

IX. století

Jan Scottus Eriugena (810-877) – o pojmech ve vztahu k povaze Boha, filozofie je cesta k podstatám věcí

V diskusi o zavedení logiky do teologie se objevuje otázka, co je předmětem této dialektiky (logiky) – věci nebo slova. Začíná diskuse, kterou vyvolala četba Porfyriova Úvodu k Aristotelovým kategoriím, spor realismu s nominalismem – realisté: universalia sunt realia – obecné pojmy jsou reálné, universalia sunt ante res, jsou před věcmi – krajní realismus, nebo sunt in rebus, jsou ve věcech – umírněný realismus; nominalisté: universalia sunt nomina, sunt post res, obecné pojmy jsou jména, jsou po věcech.

XI. století

Roscellinus (1050 -1125) – krajní nominalismus, universalia sunt flatus vocis – závan hlasu

Anselm z Canterbury (1033-1109) – credo, ut intelligam – věřím, abych rozuměl, věda se má podrobit víře, ontologický důkaz Boha

XII. století

Chartres - racionalismu, naturalismus – Jan ze Salisbury (1102-1180), novoplatonismus, zájem o přírodní vědy

x

Paříž

- racionalismus Abélardův
- škola sv. Viktora
- Bernard z Clairvaux (1091-1152) – mystika vylučující filozofii

Peter Lombard (+1164) – Sentence

XIII. století

Vznik univerzit

Městské (žebrevé) řády – františkáni 1209, dominikáni 1215

Vpád aristotelismu prostřednictvím arabské a židovské filozofie – Avicenna (Ibn Sína, 980-1037), Averroes (1126-1198, Ibn Rušd)

Vrchol scholastiky: Albert Veliký (1206-1280), Tomáš (1225-1279), Roger Bacon (1214-1292), Duns Scotus (1270-1308)

XIV. století

Vilém Occam (1300-1350) – nominalistický racionalismus, empirie, přírodověda, pojmy jsou jen produktem lidského rozumu, jsou to naše konstrukce. Věci, jednotliviny poznáváme smyslově, zobecňujeme společné rysy v pojmech, jev nepoznáváme spekulací, ale konkrétním zkoumáním.

Scholastika

Středověkou filozofii nazýváme někdy scholastikou a máme tím na mysli tehdejší vzdělanostní systém, který se postupně vyvinul z klášterních a kapitulních škol v systém univerzit – Bologna 1119, Sorbonna 1150, Oxford 1167, Cambridge 1233.

Za scholastiku pokládáme dále jistý typ myšlení vůbec či metodu myšlení, která má odstraňovat rozpory mezi tezemi (Pierre Abélard (1079-1142): *Sic et non*).

Rozhodující bylo, že veškerému myšlení byl dán určitý rámec hotového systému pravd, tezí, principů, které rozum mohl dokazovat, hledat mezi nimi souvislosti, ale které neměl překročit. Filozofie byla podřízena teologii, sloužila teologii.

Mezi tématy, která středověká filozofie řešila, a které přesáhlo rámec středověku, je otázka existence tzv. univerzálií neboli obecných pojmů, obecnin. Jde o **spor o univerzália**, spor realismu a nominalismu, otázka o vztahu jedinečného a obecného.

Realisté zastávali názor, že univerzália, obecné pojmy, skutečně existují (universalia sunt realia, obecné pojmy jsou reálné), a to buď před věcmi (ante res, krajní realisté, navazovali na Platóna: Eriugena, Anselm z Canterbury, chartreská škola, John Viklef), nebo ve věcech (in rebus, umírnění realisté, navazovali na Aristotela: Tomáš Akvinský, Duns Scotus).

Nominalisté měli názor opačný, universalia sunt nomina, obecné pojmy jsou jména, jsou až po věcech a nemají skutečnou existenci – Vilém Occam (1300-1350), nebo jsou dokonce pouhý závan hlasu, flatus vocis, Roscellinus (1050-1125). Smíření krajních stanovisek

představuje tehdejší konceptualismus, sermonismus (Abélard) – univerzália jsou před věcmi v boží mysli, ve věcech jako jejich podstaty a po věcech jako jejich jména.

Za nejvýznamnějšího myslitele středověku bývá pokládán **Tomáš Akvinský** (1225-1279). Odmítal ontologický důkaz boží existence (Anselm z Canterbury – nemůžeme myslet žádné vyšší jsoouco než je Bůh, proto musí existovat reálně, jinak by muselo být myslitelné ještě vyšší jsoouco) a snažil se rozumově dokázat boží existenci – na základě principů konečnosti, dokonalosti a účelovosti pět důkazů boží existence – z pohybu – ze z změn a pohybu předpokládáme první nehybný princip pohybu, z řetězu příčin - z působení řady příčin usuzujeme na první příčinu, z nahodilého – z možnosti a náhodnosti usuzujeme na nutnou bytost, stupňovitý důkaz – stupně a hierarchie dokonalosti nás přivádějí k nejvyšší dokonalosti, z účelného uspořádání přírody – existence účelnosti ve světě nás přivádí k bytosti, která vše řídí. Tomáš si je vědom rozdílu mezi ens (jsooucnem) a esse (bytím). Aristotelovu nauku o možnosti a skutečnosti, potenci a aktu uplatňuje nejen na látku a formu, ale také na vztah mezi esencí a bytím. Tomáš uvažuje o ontologické diferenci možnost-skutečnost za předpokladu diference látka-forma v diferenci mezi esencí a bytím. Bytí tedy uvažuje jako uskutečnění, o dokonalosti, kterou staví proti potencialitě, esenci, bytnosti. Systémem esencí je akt bytí (dokonalost) diferencován v soustavu konečných jsooucen (ens).

Novověká filozofie

se v nauce o bytí rozvíjí jednak v racionalismu – substanční systémy – dualismus, monismus, pluralismus, jednak v odmítání pojmu substance v britském empirismu – Locke, Hume.

René Descartes (1596-1650) – zakladatel novověké filozofie

Rozhodující je rozum, racionální skepse, logická přesnost, průkaznost, nezvratitelnost, intelektuální intuice, racionální dedukce.

Rozprava o metodě, 1637

Meditace o první filozofii, 1641

Základem je metodická skepse – o všem je třeba pochybovat, pochybuji, tedy myslím, myslím, tedy jsem – cogito, ergo sum.

Pravidla vědecké metody:

1. princip verifikace – pravdivé je vše, co jasně a zřetelně přijímám
2. řešenou otázku rozdělím na více částí (analýza)
3. myslet uspořádaně od jednoduššího ke složitějšímu
4. přesvědčit se o úplnosti, že nebylo nic přehlédnuto.

Cogito – obrat k Já, subjekt (vědomí, myšlení, myšlené, Já jako protipól objektu. Ideje – vrozené, získané, mnou vytvořené.

V metafyzice dualismus:

Dvě substance konečné, stvořené:

Substance myslící, duchovní (res cogitans)

Substance rozprostraněná, tělesná (res extensa)

(psychofyzický problém)

Substance nekonečná – Bůh – další dva důkazy – psychologický (idea dokonalého), ontologický (dokonalost = skutečnost).

Baruch (Benedikt) Spinoza (1632-1677)

Traktát teologicko-politický (1670, anonymně v Hamburku)

Etika metodou geometrickou vyložená (1677, posmrtně).

Na rozdíl od Descarta, který vyšel ze sebevědomí cogito, vychází z předpokladu objektivní skutečnosti, kterou chápe jako substanci – ta je jediná, nekonečná, neomezená – monismus.

Substance neboli příroda neboli Bůh

Substantia sive natura sive deus.

Je to příroda tvořící i příroda stvořená. Bůh je tvořící síla přírody, Spinoza odmítá boha jako mimopřírodní a nadpřirozenou bytost.

Psychofyzický problém: Jedna substance, která má nekonečně mnoho atributů, z nichž jsou rozumu přístupny dva atributy (myšlení a rozprostraněnost – jednotlivé věci mají dvě vlastnosti). Jevy = mody (stavy) substance.

Tři druhy poznání: z doslechu a neurčité zkušenosti, racionální (třeba dokazovat), intuice.

Přísný determinismus, strohá nutnost, svoboda = poznaná nutnost.

Dobré je to, co odpovídá našemu zájmu o sebezáchovu, co je nám užitečné. Byl republikán, demokrat, ale ve vztahu k prostému lidu elitář. Náboženství musí vědcům zachovat svobodu myšlení a bádání.

Gottfried Wilhelm Leibniz (1646-1716)

Monadologie, 1714

Principy přírody a milosti, 1714

Nové úvahy o lidském rozumu (vydány po smrti, proti Lockovi – nic není v rozumu, co by dříve nebylo ve smyslech, kromě rozumu samotného)

Teodicea (o boží dobrotě, lidské svobodě a původu zla).

Jádrem skutečnosti nemohou být dále dělitelné části. Proto zavádí pojetí substance jako monády (termín přejal od G. Bruna), kterých je nekonečný počet (pluralismus) a které nejsou rozprostraněné, protože by pak byly dělitelné.

Monáda – jednoduchá, nesložená, nedělitelná, duchovní jednotka, každá monáda je originální, je to síla, silové centrum, každá monáda představuje a odráží svým způsobem celé univerzum. Substance jsou bodové, není to tedy kontinuum, těleso je komplex bodových silových center, která jsou různým způsobem oduševnělá, vyšší monády (lidské duše) mají vědomí, nejvyšší monáda je Bůh, má nekonečné vědomí a je vševědoucí.

Z čeho plyne řád světa? Leibniz to řeší teorií předzjednané (od Boha předem stanovené) harmonie.

Immanuel Kant (1724-1804)

Kritika čistého rozumu, 1781, 1787

Prolegomena ke každé příští metafyzice, která se bude chtít stát vědou, 1783

Kant podrobil kritice tradiční metafyziku, která se pokládala za vědu.

Kantova kritika má tedy negativní a pozitivní část:

Negativní – předměty myšlené čistým rozumem nejsou žádnými skutečnými poznatky,

Pozitivní – tyto předměty jsou myšleny přesto nutně jako podmínky, které utvářejí naše pojetí skutečnosti.

Takto Kantova dvojí kritika na jedné straně kritizuje tradiční metafyziku, na druhé straně povrchní kritiku metafyziky, která se domnívala, že předměty čistého rozumu, které nevycházejí ze smyslové zkušenosti, jsou pouhými neoprávněnými výmysly. Proti tomu postavil negativní a pozitivní část své *Kritiky čistého rozumu*.

Kant sám považoval metafyziku za nutnou, kritizoval jen její určitou podobu a chtěl ukázat, jak máme metafyzice správně rozumět, a tím ji neztratit.

Nové pojetí metafyziky/ontologie přinesl **Hegel** (1770-1831). Východiskem zde totiž vlastně není bytí jako zdroj, prazáklad všeho jsoucího, ale

1. autonomní „já“, které jedná, a

2. absolutno, které má podobu absolutního pojmu jako myšlenkové esence a energie vší skutečnosti, která vzniká jeho konkretizací, objektivací. Je v něm založena tendence, aby se stalo zjevným.

Základní pojem Hegelovy filozofie je absolutno, nejvyšší jsoucnost, základ všeho.

Je to filozofický pojem, který vychází z tradice transcendentálního idealismu.

Do základu všeho je položen sebe sama poznávající rozum. Tento princip je činný, aktivní, důvodem jeho činnosti je poznání sebe sama.

Jen v rozumu, v myšlení je skutečný pohyb, vnitřní imanentní vývoj od nižšího k vyššímu, od abstraktního (nerozvinutého) k rozumnému, konkrétnímu, plnému, bohatšímu.

Vývoj absolutna k plnosti všech určení, k seberealizaci v podobě absolutní ideje je nutným dialektickým postupem od nejnižší kategorie k nejvyšší.

Samovývoj absolutna je dialektický, hybnou silou je vnitřní rozpor (negativita), kterou v sobě nese každá kategorie jako bytostná forma, definice absolutna.

Friedrich Nietzsche (1844-1900)

3. etapa jeho tvorby, někdy nazývaná „metafyzická“, 1883–1889

Nejvýznamnější, v závěru poznamenána postupující duševní chorobou.

Obsahuje 2 linie:

1. etická
 - přehodnocení hodnot
 - kritika křesťanství jako zdroje evropského nihilismu
 - koncepce dvojí morálky
 - nadčlověk
2. metafyzická
 - vůle k moci
 - idea věčného návratu

Vůle k moci: nejniternější podstata jsoucího, bytostné úsilí všeho života se udržet, uchovat, což je možné pouze v nevyčerpatelném puzení ke stále vyššímu, silnějšímu a vnitřně bohatšímu.

Ontologie tedy zkoumá co je bytí, co je jsoucnost jsoucího – to není další jednotlivá věc (strom, židle, protón...), je to charakter jsoucnosti (toho, co je), je to vlastně empiricky vzato nic. Otázka po bytí jako jsoucnosti jsoucího vychází z proměnlivosti způsobů přítomnosti jsoucího. Rozdílnost bytí a jsoucího je diferencí a současně identitou (bytí bez jsoucího je nemyslitelné) – říká se tomu ontologická diference.

Ontologie zkoumá, co je na každé věci bytím této věci.

Z ontologických koncepcí 20. století:

Nicolai Hartmann (1882-1950):

Realita je soubor vrstev, které se vzájemně nesou a prolínají:

- vrstva věcí a fyzikálních procesů;
- vrstva živých organismů (tyto dvě vrstvy tvoří prostorový vnější svět);
- vrstva duševní (lidské vědomí);
- vrstva duchovní (kultura) tyto dvě vrstvy tvoří vnitřní svět.

Alfred Whitehead (1861-1947)

Procesuální metafyzika – jsoucná nejsou věci, ale události, procesy.

Snad největší ontologický systém 20. století vytvořil Martin Heidegger. K jeho pochopení je však nutné alespoň rámcově vymezit, co je fenomenologie.

Zakladatelem fenomenologie byl **Edmund Husserl** (1859, Prostějov – 1938, Freiburg).

Svůj úkol chápal Husserl jako radikální obnovení filozofie pojaté jako vědu, která zakládá a nakonec v sobě shrnuje všechno pravé vědění.

Hlavní práce:

Logická zkoumání (1900-1901)

Filozofie jako přísná věda (1911)

Ideje k čisté fenomenologii a fenomenologické filozofii (1916)

Karteziánské meditace (1931 – vznikly z pařížských přednášek 1929)

Krise evropských věd a transcendentální fenomenologie (vzniklo z přednášek ve Vídni a Praze 1935, 1937 ve zkrácené podobě vyšlo v Bělehradě, úplná verze 1954)

Kdy a proč se rodí fenomenologie:

Konec 19. a začátek 20. století je pro filozofii jedním ze zlomových období. (Ale nejenom ve filozofii – ve fyzice dochází ke změně paradigmatu – od newtonovské fyziky k fyzice einsteinovské). Ve filozofii se projevuje krize karteziánského pojetí subjektivity a na tuto situaci reagují tři proudy – obrat k životu, konkrétnímu smyslovému člověku (filozofie života, Nietzsche, Bergson), obrat k jazyku (Frege) a obrat k věcem samým (fenomenologie). Husserl se domnívá, že doba je dobou úpadku ve filozofii – vše je výsledkem individuálního přesvědčení, mínění, psychologizování. Chce zajistit základy věd – východiskem je mu čistá a původní zkušenost – tedy naše zážitky, které máme ve vědomí. Tady je rozdíl mezi přirozenou a fenomenologickou reflexí:

V přirozené reflexi chápou předmět jako existující, mám nebo nemám na něm zájem.

Ve fenomenologické reflexi se věnuji zážitkové podobě předmětu a analyzuji, **co** je předmětem vědomí (každý zážitek směřuje k předmětu – intencionalita) a **jaké** aktivity našeho vědomí jsou se zážitkem spojeny. Čili vlastně se neustále pohybují na půdě vědomí a analyzuji jeho průběh a způsoby jeho aktivity. Fenomenologie je v tomto smyslu vědou o podstatách našich zážitků.

Husserlovy ambice jsou metodologické. Fenomenologická metoda také byla a je používána v řadě vědeckých disciplín – v literární vědě, sociologii, psychologii apod.

Z fenomenologie vyšla řada filozofických směrů – např. existencialismus heideggerovský i sartrůvský.

Pokud chceme obecně charakterizovat fenomenologickou metodu, pak podle Husserla umožňuje, abychom se prostřednictvím čisté subjektivity dostali k objektivním podstatám věcí, k tomu, jak se ony samy ukazují, a ne tak, jak chceme, aby se nám ukazovaly, což bylo poklesek novověkého racionalismu. Husserlova transcendentální fenomenologie chce zkoumat, jaké subjektivní aktivity způsobují konstituci ideálních útvarů v našem vědomí. Je třeba provést transcendentální obrat, který umožní reflexi těchto aktivit. K tomu Husserl používá metodu fenomenologické redukce, která má několik kroků:

1. Odhlédneme od všech neproověřených předpokladů, především od generální teze světa – epoché.
2. Transcendentální redukce – všechny empirické danosti pojmu jen jako čisté fenomény, v podobě, v jaké se ukazují, bez úvah o jejich povaze apod. To umožní sledovat

intencionalitu každého aktu vědomí, jeho složení, časový průběh atd., dále to umožní provádět variační procedury, které ovšem nemohou probíhat libovolně a jsou vázány určitými zákonitostmi – každý fenomén vyžaduje určité aktivity, které ho umí držet, a každá variace probíhá kolem invariantu = podstata, eidos.

3. Nahlédnutí eidos je záležitostí třetí fáze fenomenologické redukce, tzv. eidetické redukce = zření podstat. Eidos je podstata každého jsoucna a jsme tak konečně „u věci samé“. Takto nás podle Husserla fenomenologická metoda dovedla na půdě čisté subjektivity k objektivním podstatám věcí.

Jinak řečeno:

Je možné najít v našich vnitřních subjektivních stavech (zkušenostech) něco, co je těmto zkušenostem cizí, co je překračuje, je tedy transcendentní?

Noetický akt je akt uchopování, zážitek (*noesis*) spojuje materiální základ zážitku (hylé, el. proudy v mozku) a vztahování k něčemu, intenci (morfé, intencionalita) a jev, který uchopíme v zážitku, způsob jeho uchopení je *noema*.

Příklad – dům – ráno – jedno noema; večer – druhé noema; dívám se nahoru – třetí noema; dívám se dolů – čtvrté noema – to jsou eidetické variace, z mnoha noetických aktů vzniká invariant – „domovitost“. Není to ale platónská idea, ale souhrn způsobů, jak se nám dům a domy jeví. Dáváme najevo, že rozumíme tomu, co to je „být domem“. Invariant (podstata) nezpochybňuje jevy (jako u Platóna), je dynamický, proto je fenomenologie nedogmatická, připravena ke korigování.

V polovině třicátých let se Husserl zamýšlí nad problémem evropské krize. Její příčiny vidí jinde, než mnozí jiní soudobí myslitelé. Chápal ji jako krizi evropských věd. Nevidí ji jako něco bezvýchodného, nepokládá ji za něco neodvratného, k čemu evropské lidstvo směřovalo proto, protože se s galileovskou vědou vydalo na cestu uskutečnění mravního ideálu demokratické rovnosti lidí. Nehledá příčiny v krize v opuštění tradičních hodnot jako mnozí jiní, kteří kořen zla spatřovali v opuštění tradiční zakotvenosti v půdě, v tradiční národní pospolitosti či v tradiční víře

Husserl tematizuje problém přirozeného světa a problém dějin. Krize vědy je důsledkem zúžení rámce a významu poznání.

Husserl kritizuje vědu za neoprávněnou geometrizaci univerza. Tuto chybu udělali již Řekové a táhne se až do newtonovského obrazu světa. Spočívá v tom, že je hypostazován jeden dílčí pohled na celek univerza. Jev je pohlcen svým výkladem – to věděl už Kant, ale tvrdil, že to nevádí, protože všichni zkreslujeme stejně – ale toto stejné zkreslení je nazváno vědou!

Husserl: Poznání nelze redukovat na jediný druh, na poznání vědecké, protože poznání zahrnuje rozumové i nerozumové, nazíratelné i nenazíratelné, obsahuje různé akty víry, hodnotové orientace, lásku, nenávisť, přání, vášně. Žijeme ve dvojitě světe – ve světe konstrukcí, objektivních dat, výsledků vědy a techniky, a ve světe přirozeném (*Lebenswelt*), světe našeho života, který je původnější a pro člověka významnější – moderní doba překrývá jeho významy. Je třeba vytvořit novou vědu, která by pochopila a uchopila tuto skutečnost. Souvisí to s důležitým problémem - s problémem intersubjektivní. Vnímání druhého člověka je jiné, než vnímání předmětů. Nejenom vidím člověka, jak stojí, ale kladu otázku, proč tam stojí, jaké má pocity a stavy, když chodí, kam jde...

Poznámka:

Transcendentní = to, co nepostižitelně přesahuje zkušenost,

Transcendentální = u Kanta předzkušenostní poznávací formy, které existují před zkušenostním poznáním,

Transcendentálie = původně ve scholastice pojmy, které náležejí každému jsoucnu, přesahují ostatní kategorie – *res* (věc), *aliquid* (něco), *unum* (jedno), *verum* (pravé, pravdivé), *bonum* (dobré), *pulchrum* (krásné).

Martin Heidegger (1889-1976)

klasické gymnázium, univerzita Freiburg – přírodní vědy, teologie, filozofie.

Zaujat Husserlovou a Schelerovou fenomenologií.

1923-1928 profesorem v Marburku

1928 po Husserlovi Freiburg

1933 – rektor univerzity, po roce složil úřad a až do konce války přednášel dějiny filozofie a interpretoval Hölderlina, Trakla, Rilkeho. Po válce obviněn ze sympatií k nacismu, penzionován, na univerzitu se vrátil až v padesátých letech, ale většinu času trávil v ústraní na své lesní chatě u Freiburgu.

Dílo:

Bytí a čas (1927)

Co je metafyzika

O podstatě pravdy

O humanismu

Hlavním polem Heideggerových úvah je bytí, ontologie.

Fenomén není vším, jsoucí není bytí (ontologická diference).

Heidegger se ptá po bytí jsoucího. Podle něho je tázání po bytí univerzální lidskou aktivitou.

Otázka „co je to?“ vyjadřuje nespokojenost s tím, co se nám předkládá, co se nám ukazuje.

Znamená, že nám jde o víc než o jsoucno, že nám jde o bytí jsoucího.

Jak se lze tázat na bytí – pouze rozbořem otázky po bytí, respektive rozbořem aktivit toho jsoucího, které se táže, umí tázat a potřebuje se tázat- to je **Dasein** (pobyť) – jsoucno, kterému jde o vlastní bytí, a tím o bytí vůbec.

Podstata Dasein je v existenci. K bytí se dostávám analýzou Dasein – tedy interpretací toho, **jak** existuje jsoucno, které se umí tázat po bytí.

Fenomenologie tedy pro Heideggera je věcně fundamentální ontologií a metodicky hermeneutikou (uměním interpretace, je to DASEINANALYSE).

Dasein je jsoucno, které se táže, má **starost** o bytí. Dasein je vrženo do světa, je světské, chápeme ho z celku světa, ve kterém se nalézá – In-der-Welt-sein Jde o to, najít cestu k autenticitě Dasein.

Dasein si uvědomuje konečnost, existence je bytím k smrti. Časovost a časování – umožňuje Dasein porozumět věcem, jsoucům, sobě samým. Nekonečná bytost (která nemá mez) nemůže porozumět bytí. Čas zjevuje smysl toho, co se nám ukazuje, týká se nás podstatně, umožňuje nám rozumět.

Heidegger se zaměřil na časový smysl pobytu (pobyť – Dasein) označuje takové bytí, které bytí a světu samo rozumí, a jemuž o ně v tomto bytí nade všechno jde. Heideggerův pojem časovost vyjadřuje časový charakter lidského bytí, otevřenost lidského bytí času, které zakládá jeho dějinnost. Dasein nachází svůj smysl v časovosti

Později Heidegger dospívá k obratu (Kehre), ke kroku od Dasein k Da-sein:

Dasein – místo, ze kterého se bytí jsoucího ukazuje.

Da-sein – světlna bytí, jedna z poloh bytí – ne my myslíme bytí, ale bytí s námi myslí sebe samo, naše řeč nevypovídá o bytí, ale bytí samo promlouvá v naší řeči – proto se Heidegger věnuje básnické řeči, která není zasažena předsudky jako řeč vědy. Pravda potom není něco, k čemu dospíváme měřením, porovnáváním, evidencí, ale pravda je odkrývání (ALETHEIA) bytí v jeho aktivitách, Dasein je událost (Ereignis), zjevování bytí jsoucího v dynamice čtveřiny (Geviert) Nebe, Země, božského, smrtelného.

V návaznosti na Heideggerův spis *Bytí a čas* formuloval svou existencialistickou filozofii **Jean-Paul Sartre** (1905-1980), autor spisů *Bytí a nicota* (1943, slovensky Antológia VIII, 1969, česky 2006, 717 s.), *Cesty ke svobodě* (1946, česky 1946, 1947, 1994), *Existencialismus je humanismus* (1946, česky Existencialismus je humanismem, na pokračování Listy 1946-47), *Kritika dialektického rozumu* (1960, z toho část česky Materialismus a existencialismus 1966, slovensky Antológia VIII, 1969), romány a divadelní hry *Nevolnost* (1938, česky 1967, 1993), *Zed'* (1939, česky 1965, 1992), *Mouchy* (1943, česky 1964).

Základní teze: Existence předchází podstatě. Znamená to, že člověk je jinak než věc (než nůž, stůl, hruška).

Termín existence přinesl Soeren **Kierkegaard** (1813-1855), dánský náboženský myslitel.

Lidské bytí (existence) je (podle Heideggera) vymezeno:

- negativně tím, že je nelze pochopit jako předmětné bytí, jako exemplář druhu
- pozitivně
 - a) možností být nebo nebýt
 - b) je volbou a projektem, představuje komplex možností, člověk = budoucnost člověka
 - c) je možností autentického bytí a možností ztráty autenticity; autentický život = vyjadřovat jen sebe sama, bojovat proti živoření na způsob věci, neustále usilovat o svobodu, která není něčím daným
 - d) je konečným smrtelným bytím.

Neexistuje žádná lidská podstata, lidská přirozenost, která by určovala životní běh jedinců.

Jsou však základní podmínky, znaky lidské situace:

- a) jsme ve světě
- b) jsme ve světě činní
- c) jsme tu spolu s jinými lidmi
- d) jsme smrtelní.

Albert Camus (1913-1960), romány a novely *Mor*, *Cizinec*, *Pád*, divadelní hry *Caligula*, *Stav obležení*, filozofické eseje *Mýtus o Sisyfovi*, *Revoltující člověk*.

Jediný závažný problém je sebevražda. Základní filozofická otázka – posoudit, zda život stojí nebo nestojí, aby byl žit.

Člověk hledá smysl světa, smysl života, chce řád a jistotu. Svět, ve kterém žijeme, však sám o sobě smysl nemá, svět není racionální, svět je cizí a mlčí – z toho se rodí pocit absurdity světa. Vědomým přijetím absurdity dosahuje člověk podle Camuse jasnosti, která mu umožňuje překonat každý osud a dosáhnout štěstí – šťastný Sisyfos je pánem svého osudu přijetím obludné absurdity své existence.

Filozofie a problém poznání

Teorie poznání

Noetika – noema, noesis – myšlenka, myšlení

Gnoseologie – gnosis - poznání

Epistemologie – epistémé - vědění

Filozofie se zabývá

- problémem poznatelnosti – potencialitou poznání, možnostmi, hranicemi poznání
- zdroji a formami poznání
- problémem pravdy
- vztahem jazyka a poznání
- metodologií vědeckého poznání

Problém poznatelnosti

Většina filozofů sdílí tzv. gnozeologický optimismus – přesvědčení, že jsme schopni adekvátně poznávat svět a prostřednictvím procesu poznání se v něm orientovat.

Vedle toho se však objevují pochybnosti, které v dějinách filozofie přijaly podobu skepse a agnosticizmu.

Skepticismus

Pochybuje o dosažitelnosti absolutního poznání a zpochybňuje hodnotu poznání.

Objevuje se už u sofistů – Gorgias: Nic není, i kdyby bylo, není to poznatelné, i kdyby bylo, nebylo by to sdělitelné, i kdyby bylo, nebylo by tomu rozumět).

Za tvůrce extrémního skepticizmu je pokládán Pyrrhon z Elidy (4.-3. stol. př.n.l.), která hlásal, že nikdy nemůžeme mít dostatečné důvody, abychom ze dvou protikladných soudů jeden označili za hodnotnější, stejně jako není důvod, abychom ze dvou protikladných návodů k jednání jeden zvolili jako správnější. Hlavním principem řeckého skepticizmu je pak epoché – zdržení se úsudku.

Další verze skepticizmu:

- renesanční skepse – Michel de Montaigne (1533-1592), autor *Esejů* –Montaignova skepse (jedno z jeho období) je odmítnutím veškerého dogmatizmu a fanatismu, je to rada vyčkat se soudem, je třeba uvědomit si hranice rozumu a zkušenosti. Naše smysly jsou naprosto nedokonalé, náš rozum sice domýšlivý, ale nanejvýš omylný. Montaigne je učitelem samostatného kritického myšlení nezávislého na autoritách. metodická skepse – Descartes (1596-1650) – pochybuje o celé dosavadní vědě, odmítá smyslové klamy, nedokázané pravdy, iluze snů, lákadla lstivých démonů, aby dospěl k tomu, co bude absolutně jisté a nepochybné. Pochybuje, tedy myslí – a tato pravda (myslím, tedy jsem) je jistá a neochvějná, je to první a nejvyšší princip filozofie.
- pascalovská – Blaise Pascal (1623-1662) – velký vědec, matematik, který pokládal dlouhou dobu matematickou metodu za nejužitečnější poznávací metodu. Později dospěl k názoru, že rozumové vědění nejde za hranice pravděpodobnosti, nemůže vyřešit záhady života. Proto Pascal sahá po intuici srdce, které má pravdy, které rozum nemá

Agnosticismus (Hume, Kant)

Zdroje a formy poznání (racionalismus a empirismus)

Racionalismus 17. a 18. století

Descartovo pojetí racionality:

1. východisko: metodická skepse
2. východisko: jistota lidského sebevědomí, jistota vrozených idejí
3. východisko: dodržení metodického postupu (model správného postupu – euklidovská geometrie, ideál vědy: matematická, mechanistická přírodověda)
4. východisko: smyslem a podstatou vědění je nastolení moci, vlády člověka nad přírodou – prakticko-technické pojetí teorie. K tomu předpoklady:
 - a) přirozená, jednou provždy daná lidská podstata
 - b) neměnná, jednou provždy daná povaha přírodních procesů, přírodního prostředí
 - c) společenské uspořádání odpovídající přirozené lidské podstatě

Mechanistické pojetí přírody:

Vychází ze souvislostí, které jsou vlastní matematicky koncipované novověké mechanice tuhých těles, kapalin a plynů (Galilei, Newton ad.)

Zásady:

- a) Povaha všech věcí je jednou provždy daná, stabilní – všechna tělesa setrvávají v klidu nebo v rovnoměrném přímočarém pohybu, pokud nejsou nucena působením vnějších příčin-sil tento svůj stav změnit.
- b) Kniha světa je psána v jazyce matematiky. Matematická formulace je výhradním prostředkem popisu pravidelností, zákonitých souvislostí. Matematická dedukce se stává metodou získávání nových poznatků, kontrolovatelných empiricky smyslovým vnímáním resp. pokusem.
- c) Tvar, velikost, pohyb, klid = objektivní vlastnosti věcí, přísluší věcem o sobě, jiné vlastnosti (barva, chuť, vůně) jsou subjektivní, vznikají působením věcí na naše smyslové orgány. Kvalitativní rozrůzněnost světa věcí je redukována na rozdíly kvantitativní.

Empirická filozofie 17. a 18. století

Empirismus zkoumal, odkud získáváme své znalosti a do jaké míry jsou skutečně spolehlivé.

Vyšel z naší smyslové zkušenosti jako zdroje a základu toho, co poznáváme.

Předchůdcem britské empirické filozofie byl myslitel, který uvažoval o smyslové i rozumové stránce poznání,

Francis Bacon (1561-1626), poslední muž renesance, první muž novověku.

Nové organon, Nová Atlantida (1627, sociální utopie o společnosti postavené na vědě.

Rozchod s aristotelsko-scholastickou spekulací, odmítnutí dedukce jako neplodného vymýšlení (pavouk, který ze sebe souká své síť). Proti tomu soustavné, odborné pozorování přírody, induktivní vyvozování poznatků z mnoha spolehlivých pozorování. Vědění je moc – nejde o moc politickou, ale o moc nad přírodou, kterou dosáhneme poznáním jejich zákonitostí. Odmítá pouhé shromažďování smyslových údajů bez zpracování rozumem, který nachází souvislosti. Indukce – postup od jednotlivého k obecnému, od části k celku, od jevu k podstatě, neznamená jen výčet kladných příkladů (u Aristotela indukce eliminační, indukce úplná), ale pozornost je třeba věnovat i případům, kdy jev nenastává.

Učení o idolech (klamech), úsilí o odstranění iluzí z lidského poznání, o pročištění rozumu, aby byl schopen dosáhnout pravdu.

John Locke (1632-1704)

Esej o lidském rozumu (An Essay Concerning Human Understanding, 1687)

Dvě pojednání o vládě (1690)

Myšlenky o výchově (1693)

Byl přesvědčen, že poznání získáváme prostřednictvím svých smyslů a že nemáme žádné vrozené ideje. Podle něho neexistují žádné principy nebo ideje, o kterých bychom mohli být přesvědčeni, že jsme jich nabyli předem a nezávisle na lidské zkušenosti. Naše mysl je při narození „bílý papír“, tabula rasa, čistá, nepopsaná deska. Předmětem našeho poznání je to, co máme přímo v mysli, předmětem našeho rozumu nejsou „věci“, „svět“, ale pouze vjemy, percepce, impresie a ideje. Pod pojmem ideje rozumí Locke materiál mysli, všechno, co objektem rozumu.

Všechn obsah vědomí, všechny ideje lze vyložit z vnější zkušenosti (sensation – smyslové vjemy) z vnitřní zkušenosti (reflection – představy, zapamatování, chtění, věření, pochybování).

„Nic není v rozumu, co by dříve nebylo ve smyslech“.

Locke rozlišuje ideje jednoduché (jakýsi pasivní materiál lidské mysli) a ideje složené (výsledek aktivity rozumu, který „zpracovává“ jednoduché ideje spojováním – tvoříme představu vlastnosti, srovnáváním – stanovujeme vztahy, vylučováním – izolováním, představa času, prostoru), které jsou idejemi obecnými (v Descartově pojetí vrozenými).

Locke kritizuje racionalistické učení o vrozených idejích – jedinými okny, kterými vchází světlo do rozumu, jsou smysly. Napřed poznáváme jednoduché představy (ideje), ze kterých rozum uspořádává ideje složené. Jiné zdroje poznání nejsou – substance sama není smysly poznatelná = nelze ji poznat vůbec (odmyslíme-li vše, zůstane prázdný pojem substance). Locke dělí ideje ze sense, z vnější zkušenosti podle toho, zda jsou vyvolány prvotními nebo druhotnými kvalitami – prvotní (primární) kvality jsou od těles neoddělitelné (rozsah, počet, tvar, pohyblivost, klid) a druhotné (sekundární) kvality jsou dispozicemi vyvolat v nás smyslové zážitky (barvy, tóny, chutě, vůně) a jsou vlastnostmi různých kombinací kvalit primárních. Čili modrý předmět není modrý, ale má vlastnost, že je modře viděn.

George Berkeley (1685-1753)

Pojednání o základech lidského poznání (1710)

Tři dialogy mezi Hylasem a Filonem, 1713 (Hylas je materialista, Filonous milovník rozumu)

Cíl Berkeleyho filozofie – boj proti materialismu a ateismu.

Sdílí požadavek evidentnosti poznání (Descartes) jako kritérium pravdivosti.

Ptá se:

Co je evidentní? A odpovídá, že to, co je názorné.

Názorné jsou naše vjemy a představy, ideje od nich odvozené názorné být nemohou.

Obecným pojmem ve zkušenosti nic neodpovídá, je to společné jméno, produkt jazyka, znak pro mnoho jednotlivých věcí. Slovům neodpovídají abstraktní ideje, ale jednotlivé konkrétní ideje – známe barvu červenou, modrou, bílou, ale neexistuje barva o sobě. Není možné, abychom pocítovali nějakou věc a současně ji nevnímali, není možné si představit nějakou věc mimo vnímání a chápání – esse est percipi, být znamená být vnímán.

Můžeme mít ideu substance? Locke předpokládal substanci jako neznámého nositele vlastností, Berkeley, který bojuje proti materialismu, neodmítá existenci věcí, které vidíme, hmatáme apod., ale odmítá existenci věci, která je nazývána hmotou nebo tělesnou substancí.

Jediné, co existuje reálně, je podstata, která je sama tím, co si uvědomuje, myslí a vnímá, „já“, duše, duch. Duše má schopnost vyvolávat a kombinovat představy, proto ji B. ztotožňuje s vůlí. Tato vůle je pak skutečnou příčinou představ, nikoli vjemů. Příčinou vjemů je vůle boží.

Tak se u Berkeleyho spojuje subjektivní idealismus (věci existují jen v našich představách) a náboženský spiritualismus (všechno dění je zakotveno v Bohu).

David Hume (1711-1776)

Pojednání o lidské přirozenosti (A Treatise of Human Nature, 1739-40, žádný ohlas)

Zkoumání lidského rozumu (přepřacované Pojednání, Enquiry Concerning Human Understanding, 1758)

Zkoumání zásad mravnosti (Enquiry Concerning the Principles of Morals, 1751)

Hume dovršuje vývoj britského empirismu radikálním senzualismem a agnosticem.

Za objekty poznání pokládají:

Locke – 1. impresie, ideje, 2. „já“, 3. vnější materiální objekty

Berkeley – 1. impresie, ideje, 2. „já“

Hume: 1. impresie, ideje

Hume: zkušenost = duševní zážitky – impresie (bezprostřední smyslové dojmy, svěžejší a silnější) a ideje (do paměti vtištěné kopie dojmů)

Předmětem našeho myšlení není vnější svět, ale jen naše dojmy a ideje. Skeptik a agnostik – na základě zkušenosti nemůžeme prokázat reálnou existenci vnějšího světa.

Odmítá hmotnou i duchovní substanci, skeptické kritice podrobil i pojem kauzality.

Jeho etika rovněž vychází z citu, z emocí (rozlišování dobra a zla nepramení z rozumu), je utilitaristická – měřítkem našich mravních činů je užitečnost, ale není to etický egoismus (Hobbes), je zde cit sympatie, ze kterého vyrůstá mravní život člověka.

Filozofická revoluce v Německu 1781-1831

Immanuel Kant 1724-1804

Johann Gottlieb Fichte 1762-1814

Friedrich Wilhelm Joseph Schelling 1775-1854

Georg Wilhelm Friedrich Hegel 1770-1831

Základem je kritická filozofie Immanuela Kanta:

„Hvězdné nebe nade mnou a mravní zákon ve mně“ (*Kritika praktického rozumu*) – dva hlavní úkoly Kantovy filozofie:

- obhajoba a filozofické zdůvodnění přírodních zákonů
- odůvodnění lidské důstojnosti, rovnosti a svobody lidského jednání
- a) kritika tradiční filozofie v Německu, lebnizovsko-wolffovské metafyziky s jejími třemi základními tématy – ideou boha, ideou duše a ideou světa.

Kant: Úvahy o těchto předmětech jsou v rovině čistého rozumu nerozhodnutelné, protože rozum není s to myslet, když se neopírá o smyslový názor.

- b) Kantův transcendentalismus = náš rozum nemůže porozumět z přírody ničemu, než tomu, co sám do ní vložil.

Kant opakuje Humův problém: jaké jsou podmínky našeho porozumění vnějšímu světu?

Myšlení může rozumět pouze tomu, co bylo myšleno. Je snad ve světě myšlenkový rozvrh? Racionalismus (Descartes) je přesvědčen, že ano. Za vším, za zákony světa stojí božský matematik či mechanik, Leibniz hovoří o předzjednané harmonii, o řádu světa.

Hume to odmítá – analýzou vztahu kauzality (který tvoří základ přírodních zákonů), dokazuje, že v základu našeho příčinného spojování událostí je zvykové sdružování dojmů, které jdou po sobě, v myšlenkové útvary.

Racionální porozumění přírodě je pak falešně interpretovaný návyk na určité pořadí fenoménů v našem vědomí. Ale dále jít nemůžeme – proto Humeův agnosticismus.

Kant: přírodověda není fikcí.

Podle Kanta jsou naše dojmy o vnějším světě vyvolány neznámou věcí o sobě. Naše dojmy uspořádává mysl (rozum) ve zkušenost – pak chápeme její útvary jako věci, vlastnosti, příčiny atd. Porozumění zkušenosti odpovídá významu, kterým rozum dojmům uděluje.

Čili příroda (věc pro nás) vzniká jako předmět zkušenosti.

Kantův kopernikánský obrat:

Podobně jako Kopernik zcela změnil naše pojetí postavení Země ve vesmíru, Kant provedl obrat v našem pojetí poznání skutečnosti.

Jako se z pozice pozemšťana zdá, že Země stojí a Slunce je v pohybu, tak z pozice poznávajícího se zdá, že naše poznání je vedeno věcmi, které jsou poznávány.

Ale je tomu naopak: Naše poznání je v pohybu, my jdeme vstříc věcem, o věcech víme, až jsou pro nás, až je poznáváme. Za základ našeho pojetí skutečnosti nelze podle Kanta brát věci, jak jsou o sobě, nezávisle na našem poznání, ale základem je způsob našeho poznávání věcí.

Kant jako první ukázal, že způsob, jakým rozumíme skutečnosti, není určen tím, jaká je skutečnost nezávisle na nás, ale to, co naše poznání určuje, je způsob, jak jsou věci pro nás, tedy způsob, jakým o věcech víme.

Kantův filozofický vývoj se dělí do 2 (někdy 3) fází:
období předkritické (asi do začátku 70. let 18. století)
období kritické.

Kantovy spisy předkritického období je možno rozdělit na dva druhy: na spisy přírodněfilozofické a na spisy zabývající se problémem metafyziky. Spisy první oblasti byly výrazně ovlivněny především Newtonovou mechanikou. Nejslavnější z nich jsou *Obecné dějiny přírody a teorie nebes* (*Allgemeine Naturgeschichte und Theorie des Himmels*, 1755), kde Kant vyslovil svou hypotézu o vzniku sluneční soustavy z původní rozptýlené a beztvaré látky působením přitažlivé a odpudivé síly. Myšlenka je známa jako Kant-Laplaceova teorie vzniku vesmíru.

Ve spisech o metafyzických problémech můžeme sledovat postupné narůstání skepticizmu, které vrcholí v přechodu do období kritického. K takovým pracím patří například pokus zavést pojem negativních veličin do filozofie (*Versuch den Begriff der negativen Grössen in der Weltweisheit einzuführen*, 1763) nebo kritika názorů švédského vizionáře Swedenborga *Sny jasnovidce vysvětlené sny metafyzika* (*Träume eines Geistersehers erläutert durch die Träume der Metaphysik*, 1766).

V roce 1770 přednesl Kant u příležitosti svého jmenování profesorem disertaci *O formě a principech smyslového a rozumového světa* (*De mundi sensibilis atque intelligibilis forma et principia*).

Zde pokládá prostor a čas za pouhé formy lidského nazírání, bez nichž si člověk nedokáže žádnou věc představit, tedy nejsou to absolutní jsoucna. Odlišuje dva světy: svět jevů v prostoru a čase, který zkoumá přírodní věda, která se kromě nazíracích forem smyslů opírá i o pojmy rozumu, a světa „věcí o sobě“, světa metafyzických realit. Zde již je zčásti anticipováno kritické období. Vcelku se dá říci, že v předkritickém období vychází Kant

z přesvědčení tradiční německé Leibnizovy a Wolffovy metafyziky, která se snažila vybudovat systém poznání světa na základě několika metafyzických pojmů a logických operací s nimi, tedy i bez přihlídnutí ke zkušenosti.

Druhé, kritické období je pod vlivem studia přírodních věd a Humovy filozofie charakterizováno rozchodem s dosavadní metafyzikou, snahou vyrovnat tehdy zdaleka nedořešené spory empirismu a racionalismu, úsilím vybudovat novou teorii poznání. Základní své dílo, *Kritiku čistého rozumu* (*Kritik der reinen Vernunft*) vydal v 1. vydání roku 1781, v roce 1783 napsal *Prolegomena ke každé příští metafyzice, jež se bude moci státi vědou*, které zamýšlel jako populární výklad *Kritiky čistého rozumu*. Tu přepracoval a doplnil ve 2. vydání, které vyšlo v roce 1787. Problematikou etiky a mravního hodnocení se zabýval ve spise *Základy metafyziky mravů* (*Grundlagung zur Metaphysik der Sitten*, 1785) a zejména v *Kritice praktického rozumu* (*Kritik der praktischen Vernunft*, 1788). V roce 1791 vychází třetí velká kritika, *Kritika soudnosti* (*Kritik der Urteilkraft*), jejíž druhá část je věnována estetice.

Kant pochopil, že uspořádání, jednotu a předmětný význam zkušenosti není možné vysvětlovat jen jako přímý výraz vnějšího dění, které by se promítlo do našeho vnitřního světa, ale že zkušenost má předpoklady v samotném myšlení. Kant však proti empirismu tvrdí, že přírodní věda je skutečným poznáním předmětů a nejen fikcí. Obě dvě tyto myšlenky se Kant snaží sjednotit koncepcí, podle níž předměty zkušenosti vznikají díky našemu (i když nevědomému) uspořádání a zvýznamnění tzv. „látky“ zkušenosti, tj. pocitů (počítků). Tím, že myšlení uspořádává smyslově názorné obsahy zkušenosti, vzniká zároveň jejich smysl jako předmětů vnímání.

Základním problémem, z kterého Kant v *Kritice čistého rozumu*, byla otázka, jak je možný přechod od představ k věcem a co opravňuje člověka, který má jen představy o věcech, aby o nich vyslovoval soudy. Odpověď na to měla dát zkoumání, která Kant nazval „transcendentálními“, tedy netýkajícími se předmětů, ale našeho způsobu jejich poznávání a zejména otázky, zda je možné poznání a priori. Úloha transcendentální filozofie spočívá ve zkoumání podmínek, za nichž je možná zkušenost, a nikoli snad v tom, že bychom zkoumali psychologické aspekty poznání. Podmínky, za nichž je zkušenost možná, chápe Kant jako logické apriorní formy lidského rozumu, které jsou základem jakéhokoliv poznání. Kantův transcendentalismus je teorie, podle níž náš rozum nemůže porozumět z přírody ničemu, než tomu, co do ní sám vložil.

Poznání a zkušenost se vyjadřují v soudech, které Kant dělí na soudy a priori (nezávislé na zkušenosti, ale jen na rozumu) a soudy a posteriori (empirické neboli závislé na zkušenosti). Byl to první krok k odstranění protikladu mezi racionalismem a empirismem. Vzhledem ke vztahu mezi subjektem a predikátem soudu dělí Kant soudy dále na analytické (vztah predikátu a subjektu je vztah rozčlenění, predikát je obsažen v subjektu – všechna tělesa jsou rozlehlá) a syntetické (predikát není obsažen v subjektu, není možné ho z něho odvodit, zároveň uvádí něco nového o subjektu – například toto těleso je těžké). Tedy pouze syntetické soudy rozšiřují naše poznání.

Kant tato dvě dělení spojuje a tvrdí, že všechny analytické soudy jsou apriorní a syntetické mohou být buď aposteriorní, jestliže se spojení subjektu s predikátem uskutečňuje na základě zkušenosti, nebo apriorní, pokud se toto spojení o zkušenost neopírá. Dále rozděluje syntetické soudy a priori na tři druhy: matematické (např. přímka je nejkratší spojnice dvou bodů), soudy čisté přírodovědy a soudy metafyzické. Základní otázka, na kterou chce Kant v *Kritice čistého rozumu* odpovědět, je otázka, jak jsou možné syntetické soudy a priori, jak je možné, že vypovídají o věcech něco nového, co není získáno na základě zkušenosti.

Syntetický soud a priori by nás mohl dovést k jakémusi absolutnímu rozumu, řádu, klíči k poznání a vědění o světě. Přímé důsledky Kantovy filozofie jsou v tomto smyslu i rázu ontologického, nezabývají se pouze poznáním, ale i řádem světa.

Kant se domnívá, že existuje zkušenost jako látka poznání. K tomu přistupují poznávací formy, nezávislé na zkušenosti, které látku formují a utvářejí. Tyto formy jsou podmínkou zkušenosti, bez nich by nebyla možná. Objekty, které takto vypracujeme, nejsou věcmi o sobě, proto soudy o těchto objektech neplatí o věcech o sobě. Věc o sobě je pro člověka nepoznatelná. Všechno pozná ní je omezeno na jevy.

Kant tedy rozštěpuje svět na svět jevů a svět věcí o sobě. Racionalistická metafyzika se vztahuje pouze na svět jevů. Kant chce filozofovat z jistoty, má to z anglického empirismu, skepsi má od Huma. Pokud staví metafyzický řád, vypovídá o tom, jak subjekt vidí objekt. V tom je podstata Kantova kopernikánského obratu: zatímco bylo dosud poznání vykládáno z předmětu, tedy z působení předmětů na člověka, jsou nyní jednotlivé předměty naší zkušenosti vykládány z apriorní povahy našeho poznání (věci se musejí řídit naším poznáním).

Kant ovšem nestaví poznávací formy nad zkušenost, je si vědom toho, že formy nemohou nic vytvářet bez zkušenosti. Sama smyslová zkušenost nezpracovaná poznávacím procesem je chaos. Kant zjišťuje podmínky, za kterých se jednotlivé počítky, vzniklé působením vnějších předmětů na naše smysly, přeměňují v opravdovou zkušenost, ve složité vjemové útvary a v logické soudy. Tyto otázky jsou v *Kritice čistého rozumu* zodpovězeny v transcendentální estetice (zde vyslovil svou teorii o apriornosti prostoru a času, protože jsou nevyhnutelnou podmínkou veškeré naší zkušenosti. Nejsou to všeobecné pojmy ani vlastnosti věcí, ale formy smyslového názoru, ve kterých vnímání probíhá, přičemž však nejsou předměty vnímání) a transcendentální dialektice, ve které se věnoval úloze kategorií v poznávacím procesu. Tyto „formy myšlení“, rozvažování (Verstand) slouží ke spojování mnohosti počítků prostřednictvím rozumu. Kategorie je možno odvodit ze soudů v nichž plní funkci predikátů. Kant dělí soudy podle kvantity na všeobecné (všichni lidé jsou smrtelní), zvláštní (některé hvězdy jsou planety) a jedinečné (Kant je filozof) – tomu odpovídají kategorie veškerost, mnohost, jednost, podle kvality na kladné (tato růže je červená), záporné (tato růže není červená) a nekonečné – tomu odpovídají kategorie realita, negace (neskutečnost) a limitace (omezení), podle relace na kategorické (nepodmíněné – tento trojúhelník má pravý úhel), hypotetické (podmíněné – pokud má tento trojúhelník jeden úhel pravý, jsou zbývající ostré) a disjunktivní (vyklučující – trojúhelník je buď pravoúhlý, nebo ostroúhlý, nebo tupoúhlý) – tomu odpovídají kategorie substance a akcident, příčina a účinek, vespolečnost (vzájemné působení) a podle modality na problematické (domnívající se – růže dnes možná rozkvete), asertorické (tvrdící – růže dnes rozkvete) a apodiktické (nutné – růže dnes musí rozkvést) – tomu odpovídají kategorie možnost – nemožnost, existence – nebytí a nutnost – nahodilost. Kant transcendentální dedukcí dokazuje, jak je možné tyto apriorní pojmy čistého rozumu použít na empirická fakta. Kategorie hrají hlavní roli při přetváření smyslové zkušenosti na „empirickou zkušenost“. Díky kategoriím vzniká ze smyslových údajů „objektivní jednota“ zkušenosti. Kant tedy vytváří jakousi apriorní osnovu zkušenosti. Čas a prostor a logické kategorie vytvářejí jakýsi všeobecný rámec, který spojuje předměty nutnými vztahy. Otázku původu těchto apriorních forem jako prostředků poznání nechává Kant nedořešenu.

Zdůrazněním apriority poznání, tedy faktu, že naše vědění o předmětech obsahuje apriorní, zkušenostně nepodmíněnou složku, se Kant dotýká závažného problému teorie poznání, totiž problému všeobecné složky poznání, kterou odvozuje z naší schopnosti usuzovat.

Další část *Kritiky čistého rozumu*, transcendentální dialektika, zkoumá, zda je metafyzika možná jako věda. V Kantově době se přednášela metafyzika na univerzitách s disciplínami věda o světě (racionální kosmologie), věda o duši (racionální psychologie) a věda o bohu (racionální teologie). Centrálními pojmy této metafyziky byly ideje světa, duše a boha. Kant tedy podrobuje tyto ideje zkoumání a o ně opírá svou kritiku tradiční metafyziky.

Soudy o existenci duše jako myslící, nehmotné, jednoduché a nesmrtelné substancí nejsou podle Kanta ničím zdůvodnitelné. Racionální psychologie tedy nemůže být vědou a idea duše má funkci výlučně regulativní, je pro nás potřebná, ale nemá objektivní hodnotu.

Ještě větší problémy jsou s ideou světa, kde se rozum dostává do antinomií, protikladných tvrzení. Kant uvádí čtyři: kvantitativní (teze: svět má počátek v čase a hranice v prostoru, antiteze: svět je počátek v čase a bez hranic v prostoru), kvalitativní (teze: na světě jsou jen jednoduché prvky a z nich vzniklé složeniny, antiteze: neexistuje nic jednoduchého), relační (teze: kromě příčinnosti vyplývající z nevyhnutelnosti zákonů přírody existuje nahodilost, tj. svoboda, antiteze: ve světě není svobody, vše se děje podle nutných přírodních zákonů) a modality (teze: ke světu náleží nějaká bytost jako její podstata, antiteze: není takové bytosti). Uvedené antinomie řešil Kant tak, že teze pokládal za pravdivé pro myšlený svět, antiteze pro svět jevový.

A konečně ideu boha pokládá Kant za nevyhnutelnou hypotézu pro uspokojení rozumu, za rozumovou hypotézu. Kant odsuzuje metafyzicko-spekulativní důkazy existence boha (ontologický, kosmologický a teleologický) a vyvozuje, že úvahy na téma existence či neexistence boha nemohou být předmětem vědy.

Kantovo uvažování v transcendentální dialektice je možno shrnout, že odmítá možnosti metafyziky jako vědy o duši, světě a bohu, ideje racionální psychologie, kosmologie a teologie pokládá za spekulativní ideje. Na druhé straně jim přiznává schopnost regulovat náš duševní život, mohou působit jako vědomí o hranicích lidského poznání, mají tedy v podstatě regulativní smysl. „Musel jsem zrušit vědění, abych získal místo pro víru.“ Kant říká, že je to náš cit a naše vůle, které nám říkají, že tyto ideje potřebujeme, neboť nás přesvědčují o tom, že v našem vnitřním světě vládne řád řídicí náš praktický rozum, naši morálku.

Stručně ke Kantově etice (Kritika praktického rozumu): Kant si je vědom toho, že člověk je ve svém jednání vázán jako smyslová bytost a jako součást přírody, jedná tedy nutně. Člověk je však mravní bytostí, a v této oblasti jednání je svoboděn. Hlavním principem je zde povinnost, praktický zákon nutně ovládající vůli. Dospívám k němu nezávisle na zkušenosti, je apriorně v našem rozumu. Morální normou není dobro, ale zákon, kategorický imperativ: Jednej tak, aby se zásady tvého jednání mohly stát všeobecným zákonem.

Stručná charakteristika tří Kantových Kritik:

Kritika čistého rozumu – poznání, myšlení – svět jevů, svět jako příroda

Kritika praktického rozumu – chtění, jednání – svět věcí o sobě, svět jako svoboda

Kritika soudnosti – posuzování (citové a rozvažovací) z hlediska účelů, cílů – cit (libost, nelibost), fantazie – kdy a jak soudíme? Představu předmětu vztahujeme k měřítku, které je v nás, ke zvláštnímu případu hledáme všeobecný zákon, normu. Soudnost je schopnost myslet zvláštní jako obsažené pod obecným. Kant si v Kritice soudnosti klade otázku, zda existují skutečnosti, která by mohly člověku pomoci, aby dosáhl etické převahy nad svou smyslovou empirickou povahou. Nachází je v kráse a vznešenosti. V kráse proto, že jevy krásné získávají člověka k harmonické součinnosti, ve vznešenosti proto, že jevy vznešené překonávají člověka svou velikostí a tím v něm probouzejí vědomí síly, jež ho povznáší nad sama sebe, tj. nad smyslovou sféru do oblasti mravní. Ústředním pojmem výkladu je zde účelnost.

Teorie pravdy

Obsahuje vlastně dva problémy – vlastní problém pravdy a současně problém jejich kritérií, tedy problém pravdivosti.

Teorie pravdy jsou různě klasifikovány, například D. Davidson hovoří o teoriích

- objektivních – kromě několika speciálních případů je pravda zcela nezávislá na našich přesvědčeních, dokonce naše přesvědčení mohou být stejná jako nyní, i když skutečnost (pravda o skutečnosti) je odlišná – bývá to také nazýváno transcendentální realismus – pravda není závislá na verifikaci konečnými racionálními bytostmi, je tedy neepistemická.
- subjektivních – tedy v základu je pravda epistemická, pravda je závislá na něčem, co může být verifikováno, a pak různé teorie – korespondenční, koherentní, pragmatická atd.

Jiná klasifikace:

Teorie klasické

- substanční teorie pravdy – pravda je stav jsoचना, který nesouvisí s našimi poznávacími aktivitami – např. Platón: Bytí je jedno, dobré a pravdivé. Pravda není to, co víme, ale na čem se účastníme, nelze pravdu mít, ale v pravdě být
- logická teorie pravdy – pravda je vlastnost výroku, který získáme po splnění podmínek logického usuzování
- korespondenční teorie pravdy – jedna s tzv. diskurzivních koncepcí – vztahuje se rovněž k výrokům – výrok je pravdivý, pokud se shoduje se stavem věci, o níž něco tvrdí – Aristoteles, Tomáš

Teorie neklasické

Vznikají, protože mnohé filozofy klasické teorie pravdy neuspokojují, jde vlastně o stanovení kritérií pravdivosti, o stanovení hranic mezi pravdou a nepravdou.

- teorie samozřejmosti – setkáváme se s ní u Descarta – pravdivý soud je takový, který chápeme jako samozřejmý, jasný a zřetelný.
- teorie koherence (také konzistenční teorie) – určitý soud je zařazen do řady pravdivých soudů, pokud není v logickém rozporu (je logicky shodný) s jinými soudy systému, jehož je součástí.
- konvencionalismus, také konsensuální teorie pravdy – o hodnotě (pravdivosti či nepravdivosti) soudu rozhoduje dohoda, na základě které vědci přijali základní pojmy a zásady spojování těchto pojmů do soudů a teorií.
- konsensuální teorie pravdy (Jürgen Habermas, Karl Otto Apel) hledá v diskursu bez donucení cestu k dosažení konsensu, dohody mezi zúčastněnými. (Diskurs = řečová událost, konkrétní promluva v čase a prostoru, projevuje se v ní osobnost mluvčího, vztah ke světu v procesu komunikace. Jazyk = systém, inventář jazykových prostředků, má mimočasový charakter.) Předpokladem je to, že lidem přisoudíme rozum schopný jednání a vzájemné komunikace bez jednostranného ovlivňování, manipulací, vyhrožování apod.
- pragmatismus – američtí filozofové Charles Sanders Peirce (1839-1914), Wiliam James (1842-1910) a John Dewey (1859-1952). Peirce založil pragmatismus (v r. 1878) jako metodu operativního vysvětlování významu pojmů: když chceme pochopit význam slova

tvrdý, je třeba se odvolat na prakticky dostupné vlastnosti předmětu, kterému připisujeme vlastnost tvrdosti. W. James pak z pragmatismu učinil nejen metodu vysvětlování obsahu pojmů, ale teorii pravdy. Teorie bez využitelné hodnoty nemá cenu zkoumat z hlediska pravdivosti nebo nepravdivosti, protože to neovlivní naše jednání. Jestliže tedy účelem teorie je osvědčit se v naší zkušenosti, pak podle pragmatismu je teorie pravdivá, když se osvědčuje, když nás přivádí k žádoucím výsledkům. Pragmatismus je relativistická koncepce. Pravdou i nepravdou může být každý soud, pravdivost je ztotožněna s užitečností.

- perspektivismus – F. Nietzsche: poznání je jednou z forem, kterými se udržuje a stupňuje lidský život. Kritérium pravdy není ani v objektivní evidenci, ani ve verifikovatelnosti, ale ve stupňování pocitu života. Poznání každého je jedinečné, svět se každému jeví jinak, má tolik podob, z kolika perspektiv je nahlížen. Všechna tvrzení jsou stejně pravdivá i nepravdivá, rozdíl je v tom, jak silnému životu a jak účinně slouží. José Ortega y Gasset (1883-1955): Každý život je jedno hledisko na svět. Každá bytost má zvláštní povahu a individuální odlišnost – každý je nástrojem poznání. Celistvá pravda vzniká spojováním toho, co je podstatným hlediskem každého jedince – součet všech perspektivních pravd je absolutní pravda, Bůh
- postmodernismus – odmítnutí narativnosti, velkovyprávění, diferentní svět, pluralita, transverzalita rozumu.

Jazyk a poznání

2 pojetí jazyka:

- a) sémiotické (od Augustina až po Charlese Morrisse (1901-1979, americký filozof)) – jazykové výrazy označují na jazyku nezávislé objekty reálného světa a v rámci diskursu je zastupují. Výraz je tedy znakem svého objektu. Jazyk má smysl ve vztahu k ostatnímu světu. Jazyk je nomenklatura, výraz – význam = cedulka a exponát (Quine – mýtus muzea),
- b) strukturální (de Saussure, Quine) – jazyk je systém výrazů různým způsobem vzájemně propojených. Významy výrazů jsou chápány jako entity na jazyku nezávislé jen relativně, konstitutivní je pro ně systemická struktura jazyka. Význam výrazu není dán konvencionálním spojením výrazu s objektem reálného světa, ale pouze jeho postavením v systému jazyka.
- c) Co je to rozumění?

Bateson: podstatou rozumění je možnost říci jinými slovy totéž

Gadamer: rozumět větě znamená umět formulovat otázku, na kterou tato věta odpovídá.

Univerzum diskursu: souhrn objektů, o kterých je možné v daném jazyce hovořit.

Sémiotické pojetí jazyka – univerzum diskursu = množina na jazyku nezávislých objektů reálného světa, strukturální pojetí jazyka - univerzum diskursu = souhrn předmětů řeči, které mají jazykovou formu a obsah, který je dán v konkrétní řeči.

Diskurs – věta, výpověď, řečová událost „Něco se děje, když někdo hovoří.“

- konkrétní promluva v prostoru a čase, projevuje se v ní osobnost mluvčího, vztah ke světu a k partnerovi v procesu komunikace.

Jazyk – systém, inventář jazykových prostředků, má mimočasový charakter.

Mnozí filozofové se dopracovali k tomu, že náš svět je svět utvářený našim jazykem.

Kant: struktura našeho světa je do značné míry strukturou našeho uchopování světa, po obratu k jazyku ve 20. století: struktura uchopování světa je do značné míry strukturou našeho jazyka. Ve strukturálním pojetí tedy

- významy výrazů nejsou předměty v absolutním slova smyslu
- veškeré předměty jsou předměty řeči
- předmět může být zkoumán jen jako předmět diskursu, jako význam výrazu
- zkoumání světa je převoditelné na zkoumání jazyka.

Někdy se říká, že problém jazyka, řeči, jazykové komunikace se stal postupně hlavním tématem filozofie 20. století. Nacházíme v ní přímo směr, který se obtížně ohraničuje, který má celou řadu stoupenců a který nazýváme analytická filozofie. Není sporu o tom, že celá řada filozofů 20. století o ničem jiném než o problému smyslu a významu jazyka neuvažuje, a pokud uvažuje ještě o něčem jiném, činí tak prostřednictvím úvah o jazyce tohoto svého předmětu.

V roce 1921 vyšla jedna z nejvýznamnějších filozofických prací 20. století – Logicko-filozofický traktát, *Tractatus logico-philosophicus*. Autorem traktátu byl tehdy dvaatřicetiletý rakouský myslitel **Ludwig Wittgenstein** (1889-1951). Na otázku, co je to, co je, odpovídá knížka, že jsou to fakta. Svět je pak celkem faktů, nikoli věcí (věc = stůl, fakt = stůl je hnědý). Fakta jsou věcné stavy (Tatsachen). Věcné stavy jsou pak předmětem vět, které mohou být komplexní (vyjadřují komplexní stavy), nebo elementární (vyjadřují jednoduché stavy). Analýzou vět dospíváme k uchopení světa věcných stavů, věta je obraz skutečnosti, ale ne

fotografický obraz, věta opakuje logickou strukturu věcného stavu (logické struktury jsou společné světu a větám o něm). „Věta ukazuje logickou formu skutečnosti.“ Úkolem filozofie je logické objasnění myšlenek, „O čem se nedá hovořit, o tom se musí mlčet“ – oddělení „myslitelného“ od „nemyslitelného“ – nevyslovitelného, mytického (mytické = etické, život, já, celek světa, smysl světa, Bůh...)

Jaké úkoly si tedy má podle Wittgensteina filozofie klást?

Odpovídá v Traktátu, že výsledkem filozofie nejsou filozofické výroky, ale objasnění výroků. Znamená to, že tato filozofie nehledá smysl světa, smysl lidského života, i když nepopírá důležitost těchto otázek. Tyto otázky však nemohou být zodpovězeny racionálními filozofickými prostředky.

Filozofie dostává nový úkol – být analýzou jazyka, ujasňovat výroky. Základní postuláty Traktátu říkají, že svět je souhrnem faktů, nikoli věcí, že základní jednotkou logické struktury světa je existence atomárních faktů – výroků. Logický obraz faktu je myšlenka, která je smysluplným výrokem, pokud má pravdivostní funkci.

Na Wittgensteina navázal ve dvacátých letech 20. století novopozitivismus Vídeňského kruhu (Rudolf Carnap, Moritz Schlick). Do popředí se dostala otázka kritéria smyslu, tj. otázka, za jakých podmínek jsou výroky vědy smysluplné.

Cílem bylo odstranění metafyziky z vědeckého poznání, což podle nich znamenalo odstranit bezesmyslové výroky (pseudoproblémy) z jazyka vědy. Smysl mají výroky, které jsou vyjádřitelné v symbolicko-logickém jazyce (musejí být správně formálně utvořené, syntaktická správnost) a které lze logicky a empiricky verifikovat (na základě zkušenosti ověřit, zda vyjadřují smyslově vnímatelný fakt nebo zážitek, empirická ověřitelnost).

Původně Schlick: Smyslem výroku je metoda jeho verifikace. Idea verifikacionismu vytváří hranici mezi vědeckou teorií a metafyzickou (nevědeckou) pseudoteorií.

Spolehlivé určení smysluplnosti výroků se však podle principu verifikace a falzifikace (K. R. Popper) ukázalo být neuspokojivé. Po rozpadu klasického novopozitivismu a nástupu analytické filozofie jazyka se objevilo nové pojetí smyslu výroků, spjaté opět s Wittgensteinem (tentokrát pozdním) a s jeho dílem Filozofická zkoumání, které vyšlo až po jeho smrti v roce 1953, ale jehož principy začal Wittgenstein promýšlet už ve třicátých letech. Wittgenstein vychází z toho, že jazyk je svou povahou jazyková hra. Jazyková hra je celek, který se skládá z jazyka a z činností, se kterými jazyk souvisí. Každá jazyková hra má svou gramatiku, tj. pravidla, která vznikla při reálném používání jazykových výrazů. Na druhé straně se reálné požití jazykových výrazů řídí gramatickými pravidly. Čím je dán smysl jazykových výrazů, kde je v tomto pojetí hranice mezi smysluplnými výrazy a výrazy nesmyslnými?

Jazykové výrazy mají smysl v závislosti na jejich použití v určité jazykové hře. Nesmyslný výraz je takový, jehož užití daná jazyková hra buď nezná, nebo byl stažen z oběhu. Smysl mají tedy všechny jazykové výrazy, které jsou používány v určité formě života, což je sociokulturní kontext nadřazený jazykovým hrám, ve kterém jsou jazykové hry provozovány. Sám jazyk je ovšem formou života. „Co je tvým cílem ve filozofii? Ukázat mouše východisko ze skleněné mucholapky. Vracíme slova z jejich metafyzického užívání zpět do každodenního užívání. Výsledkem filozofie je objevení nějakého zjevného nesmyslu a boulí, které rozum utržil při útoku na hranice jazyka. A právě ty boule nám dávají poznat hodnotu tohoto objevu. Filozofie nijakým způsobem nesmí narušit faktické používání jazyka, může ho nakonec jenom popsat. Všechno nechává tak, jak to je. Sám o sobě se každý znak zdá mrtvý. Co mu dává život? Žije v používání.“

Wittgenstein se tedy vrací k běžné řeči, dospívá k přesvědčení, že význam výrazu nelze oddělit od jeho použití. Současně je mu jazyk tím posledním, za co nelze jít.

Další vývoj filozofie jazyka bývá někdy označován jako postpozitivismus nebo analytická filozofie jazyka, dnes se setkáváme už s postanalytickou filozofií.

Postpozitivismus jazyk pevně spojuje se sociálně praktickými aktivitami jazykového subjektu, vychází z toho, že jazyk je podmíněn sociálně praktickým a sociálně lingvistickým kontextem. Jazykově filozofický problém (problém smyslu, interpretace) je ontologizován. Koncepce jazykových her svým ontologickým dosahem rekonstruuje objektivní skutečnost, modifikuje svět na základě jazykových struktur. Jazykové struktury jsou sice sociálně prakticky podmíněny, ale smysl dává světu v nejširším slova smyslu komunikativní společnosti, používající jazykové výrazy své jazykové hry. Je dáno: komunikativní společnosti, jazyková hra, forma života.

Analytická filozofie – je pro ni příznačný logický atomismus (Bertrand Russel, raný Wittgenstein, Vídeňský kruh v čele s Rudolfem Carnapem),
Postanalytická filozofie – po vydání Quinova článku Dvě dogmata empirismu (1951) s radikalizací Donalda Davidsona se přechází na stanovisko jazykového holismu.
Před vznikem analytické filozofie je novověká filozofie subjekt-objektová, je charakterizována „obratem k subjektu“, mluví o vjemech a ideách, analytická filozofie je charakterizována „obratem k jazyku“, mluví o vjemech a významech.

Filozofická tradice (včetně analytické filozofie) je charakterizována reprezentacionalismem, Postanalytická filozofie je postavena na antireprezentacionalismu, což představuje odmítnutí dvou a půl tisíciletou tradici evropské filozofie a nový začátek filozofování.

Reprezentacionalismus – poznání je reprodukce skutečnosti. Lidská mysl je zrcadlo přírody, které odráží skutečnost. Reprezentacionalismus buduje teorii poznání, která má zajistit, aby naše mentální reprezentace, které máme v mysli, odpovídaly svým originálům z vnějšího světa. A to se projevuje v celé evropské filozofii od Platona (pravdivé poznání je zření idejí vnitřním zrakem) až po Russela a analytickou filozofii (pravda je korespondence mezi jazykem a skutečností).

Novověký „obrat k subjektu“ znamená přenesení filozofické problematiky z metafyzické roviny (kde filozofii vytlačují přírodní vědy) do roviny noetické, problém vnějšího světa je nahrazen problémem vnitřního světa člověka, který se stává nezpochybnitelným filozofickým východiskem. Hlavní otázka je, jak je možné poznání vnějšího světa. Jak z našich mentálních představ, vjemů, idejí dospět k objektivnímu přístupu ke skutečnosti, jak v nepochybnosti subjektivního poznání zakotvit nepochybnost poznání objektivního světa. Empirici se snaží prokopat našimi vjemy k objektivní skutečnosti a končí v solipsismu a skepticizmu, racionalisté (Descartes) se snaží najít v mysli princip, zajišťující objektivitu poznání vnější reality (idea Boha: Descartes nejprve odhaluje nezpochybnitelnou jistotu existence našeho Já. V tomto Já nalézá ideu Boha, jejímž tvůrcem nemůže být Já, musela být do něho vložena někým vyšším. Tím Vyšším je ten Nejvyšší – tedy Bůh. Bůh existuje a musí být dobrý, jinak by nebyl Bohem. Dobrý Bůh nemůže chtít, abychom se v našem poznání mýlili, vystupuje zde jako garant našeho objektivního poznání vnějšího světa). Kant pak buduje objektivitu našeho poznání odkazem k našim vrozeným poznávacím schopnostem, kterými skutečnost konstruujeme a vrací filozofii pozici nejzákladnějšího poznání, v novokantovství pak převedenou do role filozofie jako teorie poznání.

Analytická filozofie se svým „obratem k jazyku“ neznamena ještě překonání reprezentacionalismu. Pouze je nahrazen termín „vědomí“ nebo „subjekt“ termínem jazyk. Pravda je korespondence mezi větou a skutečností, mysl je nahrazena fenoménem jazyka, který má správně reprezentovat svět, filozofie má zajistit platnost poznání, zkoumat základy poznání (tak jako novověká filozofie). Wittgenstein v Traktátu (1921) předpokládá

izomorfismus jazyka a světa, které mají stejnou logickou strukturu, logickou formu zobrazení. Poznání je souhrn pravdivých výroků o světě, jazyková reprezentace světa, pravda je korespondence mezi větou a faktem. Tento problém vztahu mezi ideálním jazykem a světem (elementární větou a faktem) stejně jako problém vztahu mezi mentální reprezentací a světem nebyl uspokojivě vyřešen.

Kritika reprezentacionalismu byla zahájena pracemi W. Sellarse a W. V. O. Quina, uvádí se, že zejména v roce 1951 článkem W. V. O. Quina Dvě dogmata empirismu, ve kterém rozebral problém definice pojmu analytičnosti a dospěl k odmítnutí atomistického chápání jazyka (které je rozhodující pro reprezentacionalismus) a k jeho nahrazení holistickým přístupem a k formulaci „teze ontologické relativity“. To bylo nadšeně přijato řadou postanalytických filozofů (např. T. Kuhnem ve Struktuře vědeckých revolucí – *The Structure of Scientific Revolutions*, 1962).

1. dogma: dělení výroků na analytické a syntetické.

Analytický výrok je potvrzen za všech okolností.

2. dogma redukcionismu: izolovaný výrok může být potvrzen nebo vyvrácen.

Kritika toho, že význam výroku spočívá v metodě jeho empirického potvrzení nebo vyvrácení.

3. dogma: přesvědčení o možnosti oddělit jazyk (schéma) od skutečnosti (obsah).

Vyvrcholením kritiky reprezentacionalismu jsou úvahy Donalda Davidsona a jeho kritika třetího dogmatu empirismu (článek O samotné myšlence konceptuálního schématu – *On the Very Idea of a Conceptual Scheme*, 1984) i „teze ontologické relativity“ v podobě Kuhnovy či Feyerabendovy „teze nesouměřitelnosti“.

Donald **Davidson** (1917-2003), anglosaská analytická filozofie, sémantická teorie, epistemologie, teorie jednání a etika; Překlad: *Subjektivita, intersubjektivita, objektivita* (přel. Jan Kolář, Tomáš Marvan), Praha: Filosofia 2004.

Zmíněný Davidsonův článek pak pro některé neznamená jen konec analytické filozofie, nýbrž konec filozofie vůbec (Richard Rorty).

Davidson v něm odmítl dichotomii mezi schématem a obsahem, mezi jazykem a světem. Ukázal, že předpoklad rozdílu mezi neinterpretovanou zkušeností a pořadajícím schématem, mezi světem a jazykem je chybný, a konstatoval, že globální skepticismus ke smyslové zkušenosti není formulovatelným východiskem. Odmítnutí dualismu schématu (jazyka) a světa, ztotožnění jazyka se světem však neznamená vzdání se světa, ale přímý bezprostřední kontakt se světem, s nám blízkými předměty, neznamená ani jazykový idealismus, protože existence vnějšího na nás nezávislého světa je důležitou podmínkou komunikace mezi lidmi. Davidsonův „obrat ke komunikaci“:

Otázka: Co musíme vědět o světě, o sobě a o druhých, abychom mohli komunikovat?

Tradiční filozofie se nejprve snažila uchopit svět, odhalit principy našeho poznání a na tomto základě zdůvodňovat možnost komunikace.

Davidson vychází z faktu komunikace a ptá se, co to znamená pro naše chápání světa a myslí druhého. Zastává behavioristický přístup ke komunikaci. Rozhodující úlohu při interpretaci (porozumění) podle něho hrají vnější události a objekty. Nutnou podmínkou komunikace je tedy existence veřejně sdíleného světa. Tím, že naše přesvědčení jsou vyvolávána kauzálním působením vnějšího světa, se stáváme interpretovatelnými pro druhé, kteří mají přístup pouze k těmto vnějším příčinám, nikoli k našim přesvědčením, jazykovým významům, vzorcům nervového podráždění. (Globální skepticismus zde přestává být problémem – nemyslitelný je jak skepticismus, tak reprezentacionalismus, který je jeho zdrojem).

Existují 3 druhy propozičního poznání:

- poznání vlastní mysli
- poznání obsahů jiných myslí
- poznání sdíleného prostředí

Jazyk je nutně něčím sociálním. Aby někdo měl myšlenky a něco mínil svými slovy, musí rozumět jiné osobě a ta musí rozumět jemu.

Objektivita nespočívá v tom, že všichni mluví stejně, ale závisí na vzájemných a simultánních reakcích dvou nebo více bytostí na sdílené stimuly a na reakce druhého. Tento trojstranný vztah (dva mluvčí a sdílený svět) nazývá Davidson triangulace. Jeho podstata není v tom, že si někdo osvojuje hotový význam, ale v aktu, který uděluje jazyku obsah.